

**Nové demokracie v prvom desaťročí transformacného procesu
(Analýza determinatov volebnej účasti v Českej a Slovenskej Republike)**

Anetta Caplánová – Marta Orviská – John Hudson¹

Politické zmeny v krajinách strednej a východnej Európy ziaciatkom deväťdesiatych rokov viedli k vzniku nových demokracií a vytvorili možnosť analyzovať vývoj a determinanty správania sa subjektov podielajúcich sa na tomto procese. V našom príspevku sa na príklade Českej a Slovenskej Republiky zameriame na analýzu faktorov, ktoré ovplyvňujú správanie sa volícov v nových demokraciách. V tejto súvislosti budeme uvažovať o determinantoch správania volícov a vzťahu medzi postojmi volícov k celkovému vývoju spoločnosti a k vývoju demokracie v krajine, k názorom na potrebu existencie slobodného trhu pre ďalší rozvoj spoločnosti a rozhodovaniu sa volícov o tom, či sa zúčastnia všeobecných volieb. Našou analýzou chceme ukázať, ktoré skupiny v spoločnosti boli najspokojnejšie s vývojom transformácie v jej prvých rokoch, vysvetliť, ktoré faktory ovplyvňujú volebnú účasť a poukázať na možnú koreláciu medzi mierou spokojnosti volícov s vývojom spoločnosti a demokracie v krajine a ich postojom k slobodnému trhu a zamýšľanou volebnou účasťou.

V úvodnej časti tohto príspevku v teoretickej rovine pojednáme o niektorých problémoch spojených s volebnou účasťou vo všeobecnosti a v transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy osobitne. Z teoretického hľadiska v našej analýze vychádzame z prístupu teórie verejnej voľby. V druhej časti príspevku sa zameriame na empirickú analýzu determinantov spokojnosti občanov Českej a Slovenskej Republiky s demokratickým vývojom v krajine, s celkovým vývojom krajiny, ich postojom k slobodnému trhu a ich zamýšľanej volebnej účasťou. Základom našej empirickej analýzy sú údaje z prieskumov uskutočnených v rámci Eurobarometra pre strednú a východnú Európu. V poslednej časti uvedieme niektoré

¹Ing. Anetta Caplánová, PhD., Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave, Bratislava

Ing. Marta Orviská, CSc., Fakulta financií, Univerzita M. Bela, Banská Bystrica
Prof. John Hudson, PhD., Department of Economics, University of Bath, Bath, UK

zovšeobecnenia a závery, ktoré vyplynuli z našej analýzy a považujeme ich v súvislosti za dôležité z pohľadu vývoja demokracie v transformujúcich sa krajinách.

1. Teoretické aspekty volebnej úcasti

V teórii sú to ekonómovia vychádzajúci z prístupu teórie verejnej volby, ktorí poukazujú na to, že pravdepodobnosť, aby hlas jedinca ovplyvnil volebný výsledok, je v porovnaní s nákladmi spojenými s uskutočnením volebného aktu veľmi nízka [4]. Racionálny volič porovnáva náklady (zahrnujúce náklady spojené so samotným volebným aktom ako aj náklady na získanie informácií potrebných na volebné rozhodnutie) a úžitok z úcasti vo voľbách (určený pravdepodobnosťou, že hlas jednotlivca ovplyvní volebný výsledok) preto nebude voliť. V reálnom živote však nie je volebná úcast nikdy nulová. Napríklad v západných demokraciách volebná úcast dosahuje dlhodobo pomerne vysoké hodnoty [1]. Tento fakt sa niektorí vedci snažili vysvetliť tým, že voličom volebná úcast sama osebe prináša určitú užitočnosť. Downs [4] ako i Riker a Ordeshook [13] tvrdia, že jedinci sa zúčastňujú voľieb, aby si splnili svoju občiansku povinnosť a čiastočne tiež preto, že sa boja o ďalší osud demokracie v krajine v prípade, ak by sa voľieb nezúčastnili. Poukazuje sa tiež na to, že sociálny tlak zo strany okolia je často faktorom, ktorý motivuje jednotlivcov, aby volili [11]. Niektorí jedinci môžu byť tiež selektívne motivovaní, aby sa zúčastnili voľieb (napr. rodinní príslušníci kandidátov politických strán, politickí aktivisti), alebo aby získavali dodatočné informácie o kandidujúcich politických stranách a jednotlivcoch (napr. ľudia profesne spojení s politickým spravodajstvom a publicistikou, učitelia politických vied) a preto sú ich náklady na úcast vo voľbách nižšie [8]. Transakčné náklady volebnej úcasti závisia aj od politického systému, v rámci ktorého sa uskutočňujú volebné rozhodnutia. Často sa zdôrazňuje, že existencia politických strán s koherentnými a verejnosti známymi postojmi výrazne znižuje náklady volebnej úcasti, keďže voliči môžu využiť členstvo jednotlivých kandidátov v politických stranách ako signál pri ich hodnotení [7].

V prvých rokoch ekonomickej a politickej transformácie v krajinách strednej a východnej Európy dosahovala volebná účasť vo všeobecných voľbách v týchto krajinách spravidla vyššie hodnoty ako vo vyspelých demokraciách. Hoci sa predpokladá, že vysoká volebná účasť v prvých rokoch transformácie bola vo veľkej miere podmienená politickými zmenami a určitým “opojením z demokracie” a s postupom času klesne na úroveň porovnateľnú s vyspelými krajinami, nové demokracie poskytujú unikátnu príležitosť analyzovať správanie sa voličov a jeho determinantov.

Jednotlivé transformujúce sa krajiny strednej a východnej Európy spájajú niektoré spoločné črty. Len veľmi malý počet voličov má predchádzajúcu osobnú skúsenosť z účasti v slobodných demokratických voľbách; prevažná väčšina politických strán pôsobiacich v týchto krajinách sa sformovala až po rozpade komunistického politického systému; politické strany, ktoré v týchto krajinách existovali v období komunizmu, prešli zásadnou premenou. Transformujúce sa krajiny strednej a východnej Európy tiež vyšli z veľmi podobných ekonomických a politických systémových podmienok. Z tohto pohľadu možno predpokladať mnohé spoločné prvky, ktoré ovplyvňujú správanie sa voličov v týchto krajinách. Ešte výraznejšie sa môžu tieto prvky prejavovať v prípade tých krajín, ktoré v predchádzajúcom období patrili do spoločného štátneho celku, na začiatku procesov transformácie teda disponovali rovnakou právnou základňou a ekonomickým systémom. V dôsledku porovnateľného politického a vo veľkej miere aj ekonomického systému v období spoločného štátneho celku, môže vývoj v týchto krajinách po ich osamostatnení (alebo rozdelení) aprehľujúce sa rozdiely v ich ekonomickom a politickom vývoji ako aj vo vývoji ich legislatívneho rámca ešte dokonalejšie umožniť identifikovať a vysvetliť vplyv faktorov, ktoré ovplyvňujú nielen volebné rozhodnutie voličov, ale aj postoj jednotlivých skupín obyvateľstva k celkovému vývoju spoločnosti, k vývoju demokracie a ich názorov na význam existencie slobodného trhu pre ďalší vývoj spoločnosti. Analýza volebnej účasti v transformujúcich sa krajinách poskytuje teda takmer unikátnu možnosť analyzovať

správanie sa ľudí v procese vzniku demokratického systému a formovania politických strán.

Napriek historickej unikátnosti je analýza týchto problémov v literatúre zatiaľ len veľmi málo zdokumentovaná. Fidrmuc [5] poukázal na výrazný vplyv ekonomických faktorov pri rozhodovaní sa voličov v transformujúcich ekonomikách o tom, koho budú voliť. Mateju [10] skúmal determinanty správania sa voličov lavicových strán v stredoeurópskych krajinách a dospel k záveru, že v transformujúcich sa krajinách v tomto smere zohráva kľúčovú úlohu spoločenské postavenie a dôchodok jedinca, ako aj vnímanie a pochopenie faktorov, ktoré ovplyvňujú jeho životný úspech.

Relatívne nepreskúmanou otázkou naďalej zostáva otázka volebnej účasti v transformujúcich krajinách ako takej, t.j. rozhodnutia voličov, či sa volieb zúčastnia. Analýza tejto otázky je veľmi zaujímavá. Ako sme uviedli vyššie, transformujúce sa krajiny možno považovať za nové demokracie. Na začiatku procesu vytvárania demokracie len veľmi málo občanov malo predchádzajúcu osobnú skúsenosť z účasti v demokratických voľbách. Väčšina politických strán je tiež nová, t.j. politické strany mali relatívne krátky čas na to, aby si vytvorili politický profil, ktorý by mohli voliči využiť ako efektívny signál pri rozhodovaní koho voliť, podobne ako je to vo vyspelých demokraciách. V transformujúcich sa krajinách tiež spravidla existuje väčší počet politických strán ako v rozvinutých demokraciách. Na základe toho možno predpokladať, že v porovnaní s vyspelými demokraciami sú transakčné náklady volebnej účasti v týchto krajinách vyššie, čo by malo pôsobiť ako faktor, ktorý povedie k nižšej volebnej účasti. Vplyv tohto faktora však môže neutralizovať predchádzajúca nedemokratická skúsenosť občanov týchto krajín v nedávnej minulosti, ktorá zvyšuje ich pocit občianskej zodpovednosti. Pociť občianskej zodpovednosti môže byť ešte zvýraznený tým, že viaceré z týchto krajín, medzi nimi aj Slovensko, vznikli ako samostatné štáty len pred niekoľkými rokmi.

1.1. Teoretický model volebnej účasti jednotlivca

Z formálneho hľadiska pri analýze správania sa jednotlivého volica využívame prístup Aldricha [2] a Jonesa a Hudsona [7], ktorí predpokladajú nasledovné. Ak abstrahujeme od psychologického úžitku jedinca z volebnej úcasti, jedinec bude voliť, ak je očakávaná užitočnosť, ktorú dosiahne zvolením úcasti, kladná. Formálne to možno vyjadriť nasledovne:

$$pB - c > 0, \tag{1}$$

kde p je pravdepodobnosť, že hlas jednotlivca ovplyvní volebný výsledok, B znamená úžitok jedinca, ktorý dosiahne, ak ním preferovaná politická strana zvíťazí vo voľbách a nebude teda zvolená najpravdepodobnejšia alternatíva, c vyjadruje transakčné náklady volebnej úcasti. Ako sme vysvetlili vyššie, v reálnom živote sa zdá pravdepodobné, že $pB - c < 0$, a preto by sme mohli predpokladať, že sa ľudia volieb nezúčastnia.

Ľudia však môžu voliť z viacerých dôvodov. Existencia politických strán môže výrazne znižovať transakčné náklady volebnej úcasti c . Politické strany poskytujú volicom ľahko dostupné, nenákladné informácie o politických postojoch kandidátov. Za predpokladu, že je strana z politického hľadiska primerane homogénna a volič pozná politický postoj strany k určitej otázke, slúži mu ako signál pozície daného kandidáta – člena politickej strany - k danej otázke. Na druhej strane však nehomogénna politická strana neposkytuje jednoznačný politický signál. V tomto prípade budú voliči musieť pri hodnotení postojov kandidátov vynaložiť vyššie transakčné náklady. V demokratických systémoch uplatňujúcich väčšinový volebný systém je proces hodnotenia postojov politických strán a ich kandidátov ešte viac zjednodušený existenciou dvoch, alebo troch hlavných politických strán s jasne definovanými a dobre známymi politickými postojmi. V transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy je však úloha politických strán ako faktora znižujúceho transakčné náklady voličov obmedzená. V týchto krajinách spravidla existuje veľký počet politických strán, ktoré sa v mnohých prípadoch vyznačujú

vysokou mierou heterogénosti. Preto transakčné náklady volebnej úcasti v týchto krajinách môžu byť podstatne vyššie ako vo vyspelých demokraciách.

Do výrazu 1 je tiež podľa nášho názoru potrebné pridať ďalší faktor a tým je pocit občianskej zodpovednosti (d), o ktorom sme už hovorili vyššie. Z hľadiska formálneho teda racionálny volič bude voliť ak:

$$pB - c + d > 0 \quad (2)$$

Vychádzajúc z tohto teoretického modelu predpokladáme, že volebná úcast je funkciou bohatstva, transakčných nákladov volebnej úcasti a pocitu občianskej zodpovednosti. Predpokladáme, že bohatší ľudia môžu s nežiadúcim volebným výsledkom viac stratit, ako chudobnejší ľudia a B je teda funkciou bohatstva. Bohatstvo budeme v našej analýze proximovať dôchodkom domácnosti. Ľudia s nižšími transakčnými nákladmi volebnej úcasti budú voliť častejšie, resp. s väčšou pravdepodobnosťou. Transakčné náklady volebnej úcasti budeme proximovať úrovňou vzdelania jedinca (predpokladáme, že vzdelaní jedinci dokážu ľahšie vyhodnotiť dostupné informácie v dôsledku čoho budú transakčné náklady ich volebnej úcasti nižšie), ako aj vekom (s postupom času ľudia akumulujú skúsenosti dotýkajúce sa jednotlivých politikov i politických strán, ktoré im uľahčujú politické rozhodnutie).² Predpokladáme, že jedinci, ktorí sú spokojní s celkovým vývojom spoločnosti a s vývojom demokracie v spoločnosti, budú mať vyšší pocit občianskej zodpovednosti ako menej spokojní voliči a budú voliť častejšie.

Tento model aplikujeme na analýzu postojov občanov Českej a Slovenskej Republiky v priebehu 90-tych rokov. Chceme tak nielen testovať empirickú relevantnosť vyššie uvedeného teoretického modelu ale aj zistiť, či sa v porovnaní s obdobím pred rozdelením Československa postoje voličov v oboch krajinách s postupom času, v oboch krajinách napr. v dôsledku rozdielneho vývoja

² V tomto smere očakávame, že ľudia s vyšším vzdelaním a starší ľudia budú patriť medzi tých, ktorí volia s väčšou pravdepodobnosťou. V prípade starších ľudí, najmä dôchodcov, možno ich vyššiu volebnú úcast vysvetliť aj ich nižšími alternatívnymi nákladmi.

transformačného procesu a demokracie vzdalovali, približovali alebo zostali nezmenené.

2. Empirická analýza

2.1. Použitá metodológia

Údaje, ktoré využívame v našej analýze, pochádzajú z prieskumov Eurobarometer uskutočnených v krajinách strednej a východnej Európy v októbri - novembri 1992, v novembri 1995, v novembri 1996 a v novembri 1997. Rok 1997 bol posledným rokom, v ktorom sa tento prieskum realizoval v krajinách strednej a východnej Európy, údaje z neskoršieho obdobia preto nie sú dostupné. Prieskumy sa v období 1992 - 1997 uskutočňovali aj v iných rokoch, rozdielna štruktúra dotazníkov v jednotlivých rokoch nám však neumožnila uvažovať s výsledkami týchto prieskumov v našej analýze. Napriek tomu však nami analyzované roky pokrývajú prevažnú časť prvého desaťročia transformácie a rozvoja demokracie v krajinách strednej a východnej Európy a z tohto pohľadu ich teda považujeme za dostacujúce pre potreby našej analýzy. Eurobarometer 1992 uskutočnil Gallupov inštitút v spolupráci s vybranými východoeurópskymi inštitútmi. V nasledujúcich rokoch uskutočňoval prieskum GFK Europe tiež v spolupráci s vybranými východoeurópskymi inštitútmi. V roku 1997 sa prieskum uskutočnil v 10 krajinách strednej a východnej Európy (Bulharsko, Česká Republika, Slovensko, Estónsko, Maďarsko, Lotyšsko, Litovsko, Poľsko, Rumunsko, Slovinsko). V predchádzajúcich rokoch sa prieskum uskutočnil aj v niektorých ďalších východoeurópskych krajinách (napr. v Albánsku a v Bielorusku). V našej analýze však uvažujeme a analyzujeme len údaje za Českú a Slovenskú Republiku.

V každej krajine bolo zvolených aspoň 100 územných celkov, v ktorých sa uskutočňoval prieskum. Tieto celky boli vybrané v prvom rade podľa hlavných sociálno-ekonomických oblastí. V rámci každej z týchto oblastí boli metódou náhodného výberu zvolené menšie volebné, alebo administratívne celky. Jedinci

zapojení do prieskumu boli vybraní metódou náhodného výberu zo zoznamu volícov, z publikovaných zoznamov občanov, alebo adres domácností. V každej domácnosti sa uskutočnil maximálne jeden prieskum. Všetky prieskumy sa uskutočnili osobne v domácnostiach respondentov.

Na vysvetlenie správania sa volícov využívame sociálno-ekonomické premenné, t.j. pohlavie, dôchodok, vek, vzdelanie respondentov, typ zamestnania a miesto bydliska. Ako sme uviedli vyššie, vek a vzdelanie možno považovať za faktory ovplyvňujúce transakčné náklady volebnej účasti. Možno predpokladať, že náklady na zhodnotenie dostupných informácií o politických stranách a ich programoch klesajú s dosiahnutou úrovňou vzdelania. Tieto náklady možno tiež považovať za nižšie s rastúcim vekom občanov, keďže starší ľudia majú viac skúseností a je preto pre nich ľahšie vyhodnotiť dostupné informácie. Rovnako alternatívne náklady staršej generácie, najmä dôchodcov, môžu byť nižšie. Zostávajúce premenné, napr. dôchodok a typ zamestnania, môžu odrážať vplyv vlastného záujmu jedincov, ktorý svojou volebnou účasťou sledujú. Predpokladáme, že spokojnosť volícov s vývojom spoločnosti a s vývojom demokracie môže zvyšovať pocit občianskej zodpovednosti a byť pozitívne korelovaná so zamýšľanou volebnou účasťou. Jedinci, ktorí sú sklamaní z vývoja v krajine môžu mať nižší pocit občianskej zodpovednosti a s menšou pravdepodobnosťou byť ochotní niesť náklady volebnej účasti.

2.2. Výsledky empirickej analýzy

Výsledky ekonometrickej analýzy sú zachytené v tabuľke 1. Regresnú analýzu sme uskutočnili s využitím metódy binomínálneho probitu v programe Limdep. Analýza ukazuje, že v prvých rokoch transformácie boli ženy v Českej a Slovenskej Republike menej spokojné so celkovým vývojom spoločnosti ako muži. Ženy tiež považujú slobodný trh z hľadiska budúceho vývoja spoločnosti za menej dôležitý ako muži. Na druhej strane v spokojnosti s demokratickým vývojom spoločnosti neexistujú medzi mužmi a ženami štatisticky významné rozdiely. Podľa našej analýzy

je účasť žien vo všeobecných voľbách menej pravdepodobná ako mužov. Toto zistenie potvrdzuje závery Kligmana [9], ktorý poukázal na to, že v prvých rokoch transformácie v súvislosti s procesom vytvárania slobodného trhu najviac získali muži a to z hľadiska politického ako aj ekonomického. To mohlo pozitívne ovplyvniť ich pocit občianskej zodpovednosti a následne aj ich zamýšľanú volebnú účasť.

Tabuľka 1.

Naša analýza potvrdzuje predpoklad, že vzdelaní ľudia sa s väčšou pravdepodobnosťou zúčastnia voľieb ako ľudia s nižším vzdelaním. V tomto smere môže zohrávať úlohu práve aspekt nižších transakčných nákladov. Ľudia s vyšším vzdelaním boli v kontexte našej analýzy štatisticky významne spokojnejší aj s vývojom demokracie v spoločnosti a celkovým vývojom spoločnosti. To mohlo pozitívne ovplyvniť ich pocit občianskej zodpovednosti a tiež prispieť k rastu ich zamýšľanej volebnej účasti.

Na základe výsledkov našej analýzy môžeme povedať, že s väčšou pravdepodobnosťou tiež budú voliť študenti, čo možno vysvetliť podobne ako ľudí s vyšším vzdelaním nižšími transakčnými nákladmi volebnej účasti. Je všeobecne prijímaným záverom, že aj študenti patria k skupinám, ktoré najviac získali z politických zmien v krajinách strednej a východnej Európy začiatkom 90-tych rokov. Postoje študentov, ktoré vyplývajú z našich analýz, tento záver plne podporujú. Študenti sú štatisticky významne spokojnejší s celkovým vývojom spoločnosti ako aj s vývojom demokracie v spoločnosti, čo môže zvyšovať ich pocit občianskej zodpovednosti a následne pozitívne ovplyvňovať ich volebnú účasť. Študenti súčasne považujú slobodný trh za dôležitý faktor ďalšieho rozvoja spoločnosti.

Pravdepodobnosť volebnej účasti je vyššia aj u ľudí s vyšším príjmom, čo opäť potvrdzuje náš teoretický predpoklad, podľa ktorého vyšší úžitok volebnej účasti tejto skupiny voličov ovplyvní ich volebné správanie. Vyššia spokojnosť s vývojom demokracie v spoločnosti, s celkovým vývojom spoločnosti, ktorá sa pochopiteľne prejavuje u tejto skupiny voličov ekonomicky úspešnej v procese transformácie môže posilňovať pocit občianskej zodpovednosti týchto voličov a ďalej pozitívne

ovplyvňovať ich volebnú účasť. Ľudia s vyšším príjmom tiež štatisticky významne považujú slobodný trh za potrebný s hľadiska budúceho rozvoja spoločnosti.

S vekom respondentov rastie aj ich zamýšľaná volebná účasť, čo možno vysvetliť nižšími transakčnými nákladmi tejto skupiny voličov. Z našej analýzy tiež vyplynulo, že starší ľudia považujú slobodný trh z hľadiska ďalšieho rozvoja spoločnosti za menej významný ako ľudia nižšej vekovej kategórie. V podmienkach transformujúcich sa ekonomík strednej a východnej Európy to možno vysvetliť tým, že starší ľudia významnú časť svojho života prežili v ekonomickom systéme, ktorý len vo veľmi obmedzenej miere využíval trhový mechanizmus a preto z hľadiska ďalšieho rozvoja spoločnosti prikladajú slobodnému trhu menší význam. V postoji ľudí k vývoju demokracie v spoločnosti a k celkovému vývoju spoločnosti neexistujú z hľadiska ich veku štatisticky významné rozdiely.

Je pochopiteľné, že nezamestnaní ľudia sú menej spokojní s celkovým vývojom v spoločnosti, keďže práve proces transformácie bol primárnou príčinou ich nezamestnanosti. To môže znižovať ich pocit občianskej zodpovednosti a vysvetľovať ich nižšiu zamýšľanú volebnú účasť.

Fakt, že jedinci pracujú v poľnohospodárstve (rolníci), neovplyvňuje štatisticky významne ich postoj k analyzovaným závislým premenným. Na druhej strane je snáď trochu prekvapujúce, že respondenti žijúci na dedinách sú štatisticky významne spokojnejší s celkovým vývojom krajiny, ako aj s vývojom demokracie. Vyššia spokojnosť s vývojom môže zvyšovať ich pocit občianskej zodpovednosti a vysvetľovať vyššiu pravdepodobnosť ich volebnej účasti. Vyššia volebná účasť jedincov žijúcich v menších urbanistických celkoch (t.j. na dedinách) môže čiastočne potvrdzovať hypotézu sociálneho tlaku, ktorý je významnejší v menších komunitách, ako faktora, ktorý ovplyvní rozhodnutie racionálneho voliča v prospech účasti vo voľbách. (Prostredníctvom vplyvu na úžitok dosiahnutý z volebnej účasti B.)

Je tiež zaujímavé, že ľudia v hlavnom meste považujú slobodný trh za významný z hľadiska ďalšieho rozvoja spoločnosti, na druhej strane ľudia žijúci v iných mestách sa pozerajú na význam slobodného trhu opacne. Toto zistenie možno snáď vysvetliť tým, že to boli práve obyvatelia hlavných miest, v tomto prípade Prahy

a Bratislavy, ktorí srozvojom slobodného trhu ekonomicky najviac získali, čo ich môže motivovať k tomu, aby patrili k jeho zástancom.

Z hľadiska časovej analýza ukazuje, že respondenti s postupom transformácie (a rokov) považovali slobodný trh za menej významný pre ďalší vývoj spoločnosti a klesala tiež ich spokojnosť s vývojom demokracie v krajine. Súčasne s tým klesala aj zamýšľaná volebná účasť voličov.

Pri porovnaní postojov Slovákov a Čechov si môžeme všimnúť, že občania Českej republiky považujú slobodný trh za menej dôležitý pre ďalší vývoj spoločnosti, ako občania Slovenskej republiky. Na druhej strane respondenti z Českej republiky sú štatisticky významne spokojnejší s celkovým vývojom spoločnosti, ako aj s vývojom demokracie vo svojej krajine. Z tohto pohľadu by sme mohli predpokladať pocit vyššej občianskej zodpovednosti v prípade českých voličov a teda aj ich vyššiu volebnú účasť. Naša analýza však ukazuje, že z hľadiska zamýšľanej volebnej účasti neexistujú medzi Čechmi a Slovákami štatisticky významné rozdiely. Komplexnosť politickej reality v SR po rozdelení Československa mohla podľa nášho názoru tiež prispievať k rastu pocitu občianskej zodpovednosti medzi slovenskými voličmi a teda aj k rastu ich zamýšľanej volebnej účasti.

Ako vyplýva z tabuľky 2 vyjadrujúcej postoj respondentov z Českej a Slovenskej republiky k volebnej účasti, podiel nevoliacich voličov v Českej republike postupne v priebehu 90-tych rokov rástol, čo potvrdzuje náš predpoklad, že s rozvojom demokracie sa voliči správajú čoraz racionálnejšie a preto sa postupne volieb nezúčastňuje vyššia časť voličov ako v úplných počiatočných vývoji demokratického systému. Na druhej strane podiel voličov zamýšľajúcich nevoliť v Slovenskej republike v priebehu 90-tych rokov kolísal, najnižšiu úroveň dosiahol v roku 1997 (12,4 percent), čo by sme mohli pripísať rastu pocitu občianskej zodpovednosti slovenských voličov pred voľbami v roku 1998, ktoré sa považovali, podobne ako nadchádzajúce všeobecné voľby v roku 2002, za kľúčové z hľadiska ďalšieho vývoja Slovenska, jeho medzinárodnej orientácie a nádejí Slovenska na úspech jeho integračných snáh. Ako vyplýva z tabuľky 2 skutočná volebná neúčasť vo všeobecných voľbách najbližších rokov 1997 (vo voľbách v roku 1998) sa len vo veľmi

malej miere líšila od výsledkov prieskumu, čo zvýrazňuje jeho vypovedaciu schopnosť a realističnosť. Z toho tiež vyplýva, že veľká časť nerozhodnutých voličov v čase konania prieskumu sa následných volieb zúčastnila.

Tabulka 2.

Zaujímavá je aj analýza vývoja názorov voličov v Českej a Slovenskej Republike na význam slobodného trhu, na celkový vývoj spoločnosti a na vývoj demokracie v krajine a ich porovnanie pre Českú a Slovenskú Republiku. Ako vyplýva z údajov uvedených v tabulke 3 s postupom rokov respondenti v Českej a Slovenskej Republike považovali slobodný trh za menej významný z hľadiska ďalšieho vývoja spoločnosti, keď podpora slobodného trhu klesla z okolo 50 percent v roku 1992 na asi 30 percent v roku 1997. V období rokov 1992 – 1997 možno pozorovať aj výrazný pokles spokojnosti voličov s celkovým vývojom spoločnosti, keď sa situácia v prípade oboch krajín vyvíjala podobne. V roku 1992 vyslovilo spokojnosť s celkovým vývojom v spoločnosti v Českej aj v Slovenskej Republike viac ako 50 percent respondentov, v roku 1997 bolo s celkovým vývojom v spoločnosti spokojných menej ako 30 percent respondentov. Tento vývoj názorov možno podľa nás pripísať v prvom rade postupu transformacného procesu a dopadu jeho nákladov na voličov. Spokojnosť s vývojom demokracie naopak nemala v oboch krajinách jednoznačný trend a v priebehu rokov 1992-1997 sa významnejšie nezmenila. V tomto smere však možno pozorovať výrazné rozdiely medzi situáciou v Českej a v Slovenskej Republike. Českí voliči boli v priebehu 90-tych rokov výrazne spokojnejší s vývojom demokracie v krajine (spravidla takmer 40 percent respondentov opakovane vyjadrovalo spokojnosť s vývojom demokracie) ako slovenskí voliči, z ktorých len asi 25 percent bolo spokojných s vývojom demokracie v krajine (bližšie pozri tabuľku 3). Túto rozdielnosť v postojoch slovenských a českých voličov možno vysvetliť rozdielnym charakterom vývoja demokracie v oboch krajinách, ktorý existoval už pred rozdelením Československa a pretrvával aj po jeho rozdelení.

Tabulka 3.

3. Závěry

Výsledky nášho skúmania podporujú závery teoretickej analýzy a nami využívaného teoretického modelu, že pocit občianskej zodpovednosti, transakčné náklady volebnej úcasti avlastný záujem volícov ovplyvňujú ich rozhodovanie sa o volebnej úcasti. Na základe výsledkov našej analýzy možno povedať, že najzrejmejší vplyv z hľadiska vlastného záujmu volícov má úroveň dôchodku. Volici s vysokým dôchodkom môžu potenciálne v dôsledku „nežiadúceho volebného výsledku“ najviac stratiť. Na druhej strane však tiež môžeme argumentovať, že volici, ktorí sú v existujúcom systéme úspešní, budú mať vyšší pocit občianskej zodpovednosti a preto budú voliť častejšie. Významnosť vzdelania z hľadiska analýzy determinantov volebnej úcasti naznačuje, že transakčné náklady volebnej úcasti ovplyvňujú volebnú úcast, keď ľudia s vyšším vzdelaním a študenti, ktorí sú schopní ľahšie vyhodnotiť informácie, budú voliť s vyššou pravdepodobnosťou. Význam postojov k slobodnému trhu a k celkovému smerovaniu vývoja spoločnosti naznačuje význam pocitu občianskej zodpovednosti pri rozhodovaní sa o volebnej úcasti. Pociť občianskej zodpovednosti ovplyvňujúci úcast vo voľbách je negatívne korelovaný s pocitom nespokojnosti volícov politickým a ekonomickým systémom v krajine a s jej smerovaním.

Je zjavné, že na základe výsledkov našich analýz možno vyvodit jednoznačný záver. Skupiny volícov, ktoré v dôsledku politických a ekonomických zmien v transformujúcich sa krajinách získali, podporujú tento systém a táto podpora sa prejavuje aj v ich vyššej volebnej úcasti. Skupiny volícov ekonomicky postihnuté procesmi transformácie pociťujú nižší pocit občianskej zodpovednosti a ich volebná úcast je nižšia. Tento záver má významné hospodársko-politické implikácie. Ak politické strany nedokážu zvládnuť proces transformácie tak, aby zabezpečili prosperitu a demokraciu pre čo najširšie vrstvy volícov, hrozí zlyhanie úsilia o vytvorenie modernej demokratickej trhovej spoločnosti. Volici odmietnu

zúčastnovat sa na volebnom procese, ktorý je základným pilierom fungovania demokratických politických systémov.

Resumé

Príspevok analyzuje determinanty volebnej úcasti v Ceskej a Slovenskej Republike. V našej analýze využívame údaje pre Českú a Slovenskú Republiku získané z prieskumov verejnej mienky Eurobarometer pre strednú a východnú Európu v rokoch 1992-1997. Výsledky empirickej analýzy podporujú teoretický model založený na správaní racionálneho volica, ktorý sa rozhoduje o svojej volebnej úcasti na základe očakávaného úžitku, ktorý mu volebná úcast prinesie, transakčných nákladov volebnej úcasti a pocitu občianskej zodpovednosti.

Najzrejmejší vzťah existuje medzi vlastným záujmom volica (očakávaným úžitkom volebnej úcasti) a jeho príjmom. Uskutočnená teoretická analýza podporuje hypotézu, že volebná úcast rastie s výškou dôchodku volicov a túto hypotézu podporujú aj závery našej empirickej analýzy. Štatistická významnosť vzdelania naznačuje, že náklady volebnej úcasti sú faktorom, ktorý zohráva úlohu pri rozhodovaní sa volica o jeho volebnej úcasti, keď volici s vyšším vzdelaním, ktorí sú rýchlejšie schopní spracovať informácie potrebné k volebnému rozhodnutiu, sa volieb zúčastnia s väčšou pravdepodobnosťou. Ten istý argument možno použiť aj pri vysvetlení štatistickej významnosti veku volicov z hľadiska ich rozhodovania o volebnej úcasti. Význam postojov volicov k celkovému vývoju krajiny, k vývoju demokracie v krajine a k významu slobodného trhu pre ďalší vývoj krajiny nepochybne naznačuje význam pocitu občianskej zodpovednosti pri rozhodovaní sa volica o volebnej úcasti. Jednoznačne poukazuje na to, že pocit odcudzenia sa volica od politického systému v krajine spôsobený nespokojnosťou, ako sa systém vyvíja, alebo funguje, má negatívny vplyv na pocit občianskej povinnosti volica a zamýšľanú volebnú úcast. Postoj k celkovému vývoju v krajine a spokojnosť s vývojom demokracie čiastočne odzrkadľujú rozdiely medzi jednotlivcami z hľadiska ich pocitu občianskej zodpovednosti. Rozdiely vo volebných systémoch jednotlivých krajín, ale aj v ich celkovom ekonomickom a politickom vývoji, môžu poskytnúť ďalšie vysvetlenie existujúcich rozdielov medzi krajinami.

Výsledky empirickej analýzy správania sa českých a slovenských volícov poukazujú na to, že volebná účasť vo všeobecných voľbách v týchto krajinách rastie tiež s dôchodkom volícov, ktorý ovplyvňuje očakávaný úžitok volebnej účasti, s vekom a vzdelaním volícov, ktoré vplyvajú na transakčné náklady volebnej účasti. Zamýšľaná volebná účasť študentov a mužov je tiež vyššia a je nižšia v prípade nezamestnaných. Toto zistenie podporuje hypotézu pocitu občianskej zodpovednosti ako faktora, ktorý ovplyvňuje volebnú účasť. Je všeobecne známe, že študenti a muži v priemere najviac získali v prvých rokoch procesu transformácie, čo mohlo podporiť ich pocit občianskej zodpovednosti. V prípade nezamestnaných možno využiť opačnú argumentáciu. Súčasne tí volici, ktorí nepovažovali slobodný trh za významný z hľadiska ďalšieho rozvoja spoločnosti, alebo neboli spokojní so celkovým vývojom krajiny, sa tiež s nižšou pravdepodobnosťou zúčastnili voľieb. Celkový pocit nespokojnosti volícov mohol prispieť k poklesu ich pocitu občianskej zodpovednosti. Česi sú spokojnejší s celkovým vývojom svojej krajiny, ako aj s vývojom demokracie ako Slováci. Z hľadiska volebnej účasti však medzi Čechmi a Slovákmi neexistujú štatisticky významné rozdiely, čo možno vysvetliť komplexnosťou vývoja demokracie na Slovensku, ktorá môže podporovať pocit občianskej zodpovednosti slovenských volícov.

Naša analýza potvrdzuje hypotézu, že volebná účasť v transformujúcich sa ekonomikách je funkciou očakávaného úžitku volebnej účasti, transakčných nákladov volebnej účasti a pocitu občianskej zodpovednosti jednotlivého volica. Tento záver má významné politické implikácie pri uvažovaní o podpore volebnej účasti v transformujúcich sa krajinách. Za osobitne významný považujeme záver, že skupiny volícov, ktoré boli procesom transformácie najviac ekonomicky postihnuté, majú nižší pocit občianskej zodpovednosti a ich zamýšľaná volebná účasť je nižšia. Ak politické strany nedokážu nasmerovať transformačný proces k ekonomickej prosperite pre čo najširšie vrstvy volícov, snaha vytvoriť modernú demokratickú trhovú ekonomiku môže byť odsúdená na neúspech. Volici sa odmietnu zúčastňovať volebného procesu, ktorý je jednou zo základných podmienok pre fungovanie demokratického politického systému.

Resumé

The paper examines the determinants of electoral participation in the Czech and Slovak Republics. It uses sample survey data from the Eastern and Central European Eurobarometer for the Czech and Slovak Republics during the period 1992-1997. The results of the empirical analysis tend to support the theoretical model based on the behaviour of a rational voter, who is expected to decide on his/her electoral participation (i.e. whether to vote) with regard to expected benefits of voting, transaction costs of voting and the feeling of civic duty.

The most clear link with self interest (expected benefit of voting) is via income. Our theoretical analysis suggested that electoral participation would increase with income and this was strongly borne out by the empirical results. The significance of the education variable suggests that the costs of voting are a factor in the voting decision with those most cognitively able to process the data relating to the voting decision more likely to vote. The same may be true for age. The significance of the attitudinal variables (attitude to the general development of the country, to the development of democracy, on the importance of the free market for future development of the country) unambiguously indicates the significance of a sense of civic duty in the voting decision. It provides very strong evidence that civic duty can be adversely affected by a sense of alienation from the political system, caused by disaffection with the way the system is evolving or works and that this then impacts negatively on the electoral participation decision. The two attitudinal variables (attitude to the general development of the country and to the development of democracy) reflect individual differences in civic duty but only partially. Country differences may also reflect variations in civic duty, as well as in factors which affect the complexity of the voting system and hence the costs of voting.

Our analysis of behaviour of Czech and Slovak voters suggests that in general elections, electoral participation increased with the respondent's income (influencing the expected benefits of voting), age and education, which were proxies for

transaction costs of voting. Electoral participation was also greater for students and men and less for unemployed, which might support the civic duty role in electoral decision, with students and men getting most from first years of transition, which might enhance their feeling of civic duty. The unemployed were influenced in the opposite way. Neither self-employed, nor farm-workers and other locational variables were significant. In addition those who opposed the free market or were dissatisfied with the general direction of development of the country were less likely to vote, since the dissatisfaction in this respect might decrease the feeling of civic duty to participate in general elections. At the same time it has shown that Czechs are more satisfied with the general development and with the democratic development of their country than Slovaks. However, there is no difference between Czechs and Slovaks as far as their electoral participation is concerned, which might be explained by the complexities of the development of democracy in Slovakia enhancing the feeling of civic duty among Slovak voters.

Our analysis confirms the hypothesis that the electoral participation in transition economies is the function of expected benefits of voting, transaction costs of voting and civic duty. This conclusion has important policy implications, when thinking about ways to enhance electoral participation of voters in transition economies. Moreover the conclusion that groups of voters, which were hit by transformation processes most have lower civic duty feeling and their intended electoral participation is lower, is in the context of transition economies of special relevance. If political parties are not able to manage the transformation process so as it led to economic prosperity for widest strata of voters, the effort to establish a modern democratic market economy might be sentenced to fail. Voters will refuse to participate in the electoral process, which is the main pillar of functioning democratic political systems.

Literatúra

- [1] ALDRICH, J. H.: Rational Choice and Turnout. *American Journal of Political Science* 37, 1993, s.246-278.
- [2] ALDRICH, J.H.: When is it Rational to Vote?, in Denis C. Mueller (ed.) *Perspectives on Public Choice*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- [3] BOHRER, R.E., PACEK, A.C.: Electoral Participation, Ideology, and Party Politics in Post-Communist Europe, *Journal of Politics*, 2000, 4, s.1161-1173.
- [4] DOWNS, A.: *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper Row, 1957.
- [5] FIDRMUC, J.: Political Support for Reforms: Economics of Voting in Transition Countries, *European Economic Review*, 2000, Vol. 144, s. 1491-1513.
- [6] FREY, B. S. A constitution for knaves crowds out civic virtues, *Economic Journal*, 1997, 107, s. 1043-53.
- [7] JONES, P. – HUDSON, J.: Civic Duty and Expressive Voting: Is Virtue its Own Reward?, *Kyklos*, 2000, Vol. 53, s. 3-17.
- [8] JOHNSON, D.B.: *Teória verejnej volby. Úvod do novej politickej ekonómie*. Bratislava, SOFA, 1998.
- [9] KLIGMAN, G.: The Legacy of communism: women, children and the feminization of poverty, in Millar, J.R. – Wolchik, S.L. (eds) *The Social Legacy of Communism*, Woodrow Wilson center Press, Washington DC, 1994, s. 209-238.
- [10] MATEJU, P.: Who Votes Left After the Fall of Communism? The Czech republic in Comparative Perspective. *International Journal of Comparative Sociology*, 1999, 1, s.13-41.
- [11] OLSON, M.: *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Harvard University Press, 1965.
- [12] OPP, K. D.: Why Do People Vote? The Cognitive Illusion Proposition and its Test, *Kyklos*, 2001, Vol. 54, s. 355-378.
- [13] RIKER, W.H. – ORDESHOOK, P.C.: A Theory of the Calculus of Voting, *American Political Science Review*, 1968, 62, s. 25-42.
- [14] ROSE, R.- MUNRO, N.- MACKIE, T.: *Elections in Central and Eastern Europe Since 1990*, Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 1998.
- [15] WITTMAN, D.: Why Democracies Produce Efficient Results. *Journal of Political Economy*, 1998, 97, s. 1395-1424.

Tabulková príloha

Tabulka 2: Podiel nevoliacich a nerozhodnutých volícov vo všeobecných voľbách

	% nevoliacich volícov vo všeobecných voľbách				% nevoliacich volícov v skutočných voľbách ^a
	1992	1995	1996	1997	
Ceská republika	12.2%	12.2%	17.2%	20.9%	24.2%
Slovenská republika	14.4%	19.4%	18.3%	12.4%	15.8%

	% nerozhodnutých volícov o účasti vo všeobecných voľbách			
	1992	1995	1996	1997
Ceská republika	8.9%	21.0%	9.9%	16.5%
Slovenská republika	7.5%	16.1%	22.7%	13.6%

Zdroje: Eurobarometer v daných rokoch, a: Rose et al (1998)

Tabulka 3: Postoj volícov k transformacnému procesu

	% s pozitívnym postojom k:											
	1992			1995			1996			1997		
	Slob. trhu	Celkovému vývoju	Vývoju demokr.	Slob. trhu	Celkovému vývoju	Vývoju demokr.	Slob. trhu	Celkovému vývoju	Vývoju demokr.	Slob. trhu	Celkovému vývoju	Vývoju demokr.
Ceská republika	55.1%	58.1%	38.2%	43.7%	56.7%	46.3%	44.9%	50.9%	40.9%	29.8%	28.3%	37.6%
Slovensko	50.5%	47.0%	23.5%	39.8%	31.2%	26.9%	42.4%	26.2%	26.8%	34.7%	25.3%	24.2%
Priemer	52.8%	52.55%	31.0%	41.8%	44.0%	36.6%	43.7%	38.6%	33.9%	32.3%	26.8%	30.9%

Zdroje: Eurobarometer v daných rokoch.

Tabulka 1: Výsledky regresíí.

Závisle premenné:	Slobodný trh	Spokojnosť s dem. Vývojom	Spokojnosť s celkovým vývojom	NOVOTE
Konštanta	0.07363 (0.425)	-0.93005 (-4.784)	-1.0758 (-6.239)	1.9794 (7.841)
Pohlavie	-0.20675 (-8.133)	-0.03026 (-1.071)	-0.12028 (-4.772)	0.07551 (2.020)
Vzdelanie	12.864 (0.18716)	0.09608 (5.922)	0.16175 (11.212)	-0.12242 (-5.638)
Log veku	-0.29344 (-8.046)	-0.01682 (-0.414)	-0.00755 (-0.021)	-0.58512 (-11.032)
Log dôchodku	0.21147 (7.511)	0.08049 (2.518)	0.12665 (4.552)	-0.22416 (-5.511)
Živnostník	0.34199 (5.338)	0.09037 (1.342)	0.20298 (3.249)	-0.13856 (-1.460)
Mesto	-0.08794 (-2.427)	-0.02498 (-0.617)	0.02944 (0.817)	-0.15747 (-2.849)
Hlavné mesto	0.12929 (3.328)	0.05723 (1.350)	0.17972 (4.677)	-0.03540 (-0.620)
Dedina	-0.02294 (-0.703)	0.1010 (2.787)	0.17372 (5.375)	-0.18279 (-3.949)
DUM92	0.37536 (10.101)	-0.06592 (-1.442)	0.34617 (9.373)	-0.04748 (-0.915)
DUM95	0.19000 (5.347)	0.09172 (2.106)	0.32925 (9.373)	-0.11720 (-2.147)
DUM96	0.21692 (6.133)	0.03049 (0.701)	0.26811 (7.631)	-0.01521 (-0.288)
Cech	-0.13135 (-4.549)	0.27116 (8.593)	0.12871 (4.513)	-0.03608 (-0.874)
Rolník	0.02734 (0.371)	0.01042 (0.125)	-0.00922 (-0.125)	0.01884 (0.184)
Študent	0.15609 (2.629)	0.42505 (6.493)	0.22956 (3.892)	-0.51271 (-4.829)
Nezamestnaný	-0.09966 (-1.717)	-0.1096 (-1.615)	-0.12193 (-2.096)	0.25461 (3.293)
N	10546	8869	10546	7229
Log pravdep.	-6852.6	-5503.2	-7024.8	-2952.9
R Log Pravdep	-7286.3	-5618.3	-7255.6	-3067.3
Chi ²	867.3	230.1	461.5	228.8

Regresie odhadnuté s využitím binomialneho probit modelu v LIMDEP. (.) t štatistika

Príloha: Definícia premenných

Závisle premenné

Slobodný trh	Odpovede na otázku “Osobne pocítujete, že vytvorenie slobodnej trhovej ekonomiky, t.j. ekonomiky vo veľkej miere oslobodenej od kontroly štátu, je správne, nesprávne pre budúcnosť našej krajiny?”. Odpoveď „správne“ 1, alternatíva uvažuje s odpoveďou neviem, ale nie s tými, ktorí odmietli odpoveď.
Spokojnosť s celkovým vývojom	Odpovede na otázku “Vo všeobecnosti pocítujete, že vývoj v našej krajine ide správnym smerom?” Odpoveď “správnym” (“nesprávnym”) hodnota 1 (0).
Spokojnosť s vývojom demokracie	Odpovede na otázku “Vo všeobecnosti ste spokojný, pomerne spokojný, nie veľmi spokojný, alebo vôbec nie spokojný so spôsobom ako sa demokracia vyvíja v našej krajine?” Odpoveď “spokojný“ hodnota 1, neistý, alebo nesúhlasí hodnota 0.
NOVOTE	Kódovaný 0 v prípade tých, ktorí odpovedali koho by volili ak by sa všeobecné voľby konali zajtra, 1 ak boli neistí koho by volili, alebo by nevolili.

Nezávisle premenné

Pohlavie	Hodnota 1 ak je respondent žena, inak 0.
EDUCN	Najvyššia dosiahnutá úroveň vzdelania, od 1 (základné) po 4 (vysokoškolské).
Log veku	Log veku v rokoch.
Log dôchodku	Log dôchodku domácnosti pred zdanením a odpocítaním iných odpocítateľných položiek v rastúcej stupnici od 1 do 16.
Nezamestnaný	Hodnota 1 ak je respondent nezamestnaný, inak 0.
Živnostník	Hodnota 1, ak je respondent živnostník, inak 0.
Mesto	Hodnota 1, ak respondent býva v meste (okrem hlavného mesta), inak 0.
Hlavné mesto	Hodnota 1, ak respondent býva v hlavnom meste, inak 0.
Dedina	Hodnota 1, ak respondent býva na dedine, inak 0.
Rolník	Hodnota 1, ak je respondent roľníkom, inak 0.
Študent	Hodnota 1, ak je respondent študentom, inak 0.
Cech	Hodnota 1, ak je respondent z Českej republiky.
DUM9X	Premenná určujúca, že dotazník bol vyplnený v roku 199X.

Ing. Anetta Caplánová, PhD., Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave,
Dolnozemska cesta 1, 852 19 Bratislava email caplan@dec.euba.sk

Ing. Marta Orviská, CSc., Fakulta financií, Univerzita M. Bela, Tajovského 10, 974 01 Banská
Bystrica email: orviska@financ.umb

Prof. John Hudson, PhD., Department of Economics, University of Bath, Bath, BA2 7AY, United
Kingdom; email: J.R.Hudson@bath.ac.uk

